

МІСЦЕ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Анотація. Представлена стаття присвячена аналізу особливостей прецедентної практики Європейського Суду з прав людини із визначенням її місця у правовій системі України, виявленням проблем у цій сфері, окресленням шляхів удосконалення відповідного законодавства України й розробки методологічних підвалин її застосування у правозастосовчій практиці. У підсумку наголошено, що офіційне визнання прецедентної практики ЄСПЛ в Україні в якості джерела права вже відбулося на підставі актів законодавчого рівня та постанов Пленуму ВСУ, проте одночасно наявні неузгодженості з цього питання, подолання яких дозволило б швидше заповнювати існуючі прогалини в нормативних актах, зміцнювати й удосконалювати судовий захист прав і свобод людини, а також сприяти формуванню правової державності в Україні.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейський Суд з прав людини, Конвенція, судовий прецедент, прецедентна практика, правова система, законодавство України.

Аннотация Представленная статья посвящена анализу особенностей прецедентной практики Европейского Суда по правам человека с определением ее места в правовой системе Украины, выявлением проблем в этой сфере, описанием путей совершенствования соответствующего законодательства Украины и разработки методологических основ ее применения в правоприменительной практике. В итоге отмечено, что официальное признание прецедентной практики ЕСПЧ в Украине в качестве источника права уже состоялось на основании актов законодательного уровня и постановлений Пленума ВСУ, однако одновременно имеются несогласованности по этому вопросу, преодоление которых позволило бы быстрее заполнять существующие пробелы в нормативных актах, укреплять и совершенствовать судебную защиту прав и свобод человека, а также способствовать формированию правовой государственности в Украине.

Ключевые слова: Европейский Союз, Европейский Суд по правам человека, Конвенция, судебный прецедент, прецедентное практика, правовая система, законодательство Украины.

Annotation. The presented paper is devoted to the analysis of features case-law of the European Court of Human Rights with the definition of its place in the legal system of Ukraine, identification of problems in this area, describing ways to improve the legislation of Ukraine and the development of methodological foundations of its use in law enforcement. As a result, noted that the official recognition of the case law of the ECHR in Ukraine as a source of law has already taken place on the basis of legislative acts and decisions of the Plenum level APU, but at the same time there are inconsistencies on the issue, the overcoming of which would quickly fill gaps in regulations, strengthen and improve the judicial protection of human rights and freedoms, as well as foster the rule of law in Ukraine.

Keywords: European Union, the European Court of Human Rights, the Convention, judicial precedent, case practice, the legal system, the legislation of Ukraine

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Згідно із ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Отже, у нашій країні права людини задекларовані основоположною цінністю. Законом від 17.07.1997 року в Україні було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, за ст. 19 якої з метою забезпечення виконання зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який функціонує на постійній основі. Проте протягом багатьох років в українській правовій системі імплементація норм Конвенції 1950 року та застосування практики Європейського суду при здійсненні правосуддя в Україні здійснювалося досить повільно, що зумовило масове порушення прав людини, а згодом й величезну кількість звернень до Європейського Суду з боку наших громадян. За нашим переконанням, застосування прецедентної практики Європейського союзу у правовому колі України сприятиме не тільки зближенню української держави із європейськими стандартами прав людини, але й забезпечить захист прав та свобод людини у внутрішньо державних відносинах, що в свою чергу позитивно вплине на реалізацію задекларованих на конституційному рівні принципів правової державності. Проте, не зважаючи на таке значення прецедентного права Європейського Суду, його місце у правовій системі України в узагальненому комплексному підході вченим та й не проаналізовано, що й робить актуальною обрану тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Окремі аспекти прецедентної практики Європейського Суду були проаналізовані вітчизняними вченими, серед яких слід назвати Т.

Комарову, А. Марченко, Ю. Попова, С. Шевчука, В. Ямкового тощо. Крім того питання функціонування прецедентів у правовій системі аналізувалися у працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів: Р. Давида, Е. Дженкса, Р. Кросса, Р. Уолкера, Т. Апарової, В. Туманова, М. Марченка, А. Селіванова, В. Нор, Л. Луць, С. Шевчука, В. Навроцького та ін. Проте у жодній з цих праць не наведено комплексного визначення місця прецедентної практики Європейського Суду з прав людини у правовій системі України, що також обґрунтовує доцільність представленого наукового доробку.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою наукової статті є аналіз особливостей прецедентної практики Європейського Суду з прав людини (надалі - ЄСПЛ) із визначенням її місця у правовій системі України та окресленням шляхів удосконалення відповідного законодавства України й розробки методологічних підвалин її застосування у правозастосовчій практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як вказує В.І Ямковий, термін «прецедент» розуміється як: вчинок, випадок, що стався у минулому і є прикладом для наступних вчинків, випадків; у праві — рішення суду щодо певної справи, яке у подальшому є взірцем для судів при розв'язанні аналогічних справ. Позиції, які висловлюються стосовно поняття «правовий прецедент» у юридичній літературі, як правило, зводяться до того, що це письмовий юридичний акт правозастосовчого органу держави чи міжнародної організації, що є взірцем для вирішення аналогічних справ. При цьому серед правових прецедентів виокремлюють: нормативно-правові, правотлумачні та правозастосувальні [2, с.28].

В свою чергу, як наголошує М.О Довбиш, питання про необхідність використання прецедентного права, створеного суддями Європейського суду з прав людини, в процесі прийняття рішень українськими суддями з аналогічних питань нагальне та особливих зауважень не викликає [3]. Так, український суддя при вирішенні окремого практичного питання щодо

захисту права на свободу слова повинен з'ясувати, як воно вирішується Європейським судом при застосуванні статті 10 Конвенції. Можна припустити, що визначальною підставою саме для таких дій є не тільки повага до прецедентного права, але й обґрунтовані побоювання протилежного рішення з цього питання, що може бути ухвалено у Страсбурзі. [4, с.14].

Як вказується у деяких наукових джерелах, після підписання Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. та з початком діяльності Європейського суду з прав людини у Страсбурзі 1953 р. експериментальна ідея про захист прав людини тільки на підставі конституції або Конвенції набуває загальноєвропейського визнання, адже європейське право з прав людини це переважно прецедентне право, що є обов'язковим для країн, які підписали та ратифікували Конвенцію. У свою чергу, прецедентне право Суду Європейського Союзу є обов'язковим для країн — членів Європейського Союзу [5].

Проте таке твердження, на наш погляд, є досить дискусійним.

Так, слід зазначити, що судова правотворчість нині є загальноновизнаною в Європі, а судовий прецедент посідає самостійне місце в континентальній системі права.

Як вказує Ю. Попов, Європейський суд з прав людини називає власну практику прецедентною. Прецедентність проявляється у тому, що цей суд при вирішенні справ схильний в цілому слідувати підходам, що застосовувалися ним раніше, якщо не визнає за необхідне їх змінити. Зокрема, в мотивувальній частині рішення суд замість відтворення висловлених ним раніше міркувань може послатись на міркування, висловлені у попередніх рішеннях. При цьому ЄСПЛ неодноразово наголошував, що він не зв'язаний власними попередніми рішеннями і, дійсно, час від часу змінює свої правові позиції [6]. Це є виправданим, бо хоча можливість зміни судової практики не сприяє правовій визначеності, однак слід мати на увазі, що існує діалектична суперечність між правовою

визначеністю і розвитком права. Хоча, можна стверджувати, що для ЄСПЛ власні рішення не завжди є обов'язковими.

Водночас важливим є питання про те, як національні судові системи мають відноситись до прецедентної практики ЄСПЛ, зокрема, чи не мають бути рішення ЄСПЛ обов'язковими у тому чи іншому значенні принаймні для деяких з них, враховуючи, що учасниками Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) є країни з різними правовими традиціями, що належать як до англосаксонської правової сім'ї (країни «загального права»), так і до романо-германської правової сім'ї (країни «континентального права»).

Будь-які види прецедентів (від лат. *praecedēns* – попередній) призначені для слідування їм у судовій практиці. Це, однак, не означає, що всім видам прецедентів притаманна загальнообов'язковість. Навпаки, вона є скоріш винятком і характерна лише для «англосаксонського» різновиду прецеденту. Зокрема, як зазначено вище, рішення ЄСПЛ не є обов'язковими для цього суду, що не заважає йому називати власну практику прецедентною.

На думку С. Шевчука, є два найважливіших правових аргументи на користь визнання обов'язковості практики ЄСПЛ для України: 1) пункт перший Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року, де зазначено, що «Україна повністю визнає на своїй території дію ... статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції»; 2) ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7, с. 455].

А на думку Ю. Попова практика ЄСПЛ не завжди є обов'язковою для національного судочинства. Оскільки континентальний прецедент не

передбачає обов'язковості, то і віднесення того чи іншого правового феномену до джерел права не означає автоматично, що він передбачає обов'язковість. Зазначене положення Закону не створює регулювання, а тому не є нормою, а є теоретичним висновком (хоч і вірним), якому місце не у законі, а в підручнику. Відтак включення цього положення до Закону є нічим іншим, як юридико-технічною помилкою [8, с.124], не більше того.

Слушною є і думка А.М. Мірошніченка про те, що вирішуючи справу (у т.ч. і питання про «справедливе відшкодування»), ЄСПЛ в багатьох випадках остаточно і повно вирішує питання про захист порушеного права, і подальше втручання національного суду в таких випадках не є необхідним [9].

В свою чергу, як наголошує М.О. Довбиш, відсутність загальнообов'язковості правових позицій, що містяться в рішеннях ЄСПЛ, для національних судових систем, зокрема і для судів держав, проти яких такі рішення ухвалені, не означає, що самі такі рішення не є обов'язковими для цих держав. Зокрема, зазначені вище рішення ЄСПЛ проти України є обов'язковими для держави Україна, якій слід знайти спосіб уникнення в майбутньому подібних рішень [3].

Із аналогічною позицією виступає й Ю. Попов, який зазначає, що загальнообов'язковість правових позицій, що містяться в рішеннях ЄСПЛ, відсутня для національних судових систем, зокрема і для судів держав, проти яких такі рішення ухвалені, не означає, що самі такі рішення не є обов'язковими для цих держав. Зокрема, зазначені вище рішення ЄСПЛ проти України є обов'язковими для держави Україна, якій слід знайти спосіб уникнення в майбутньому подібних рішень. Видається, що таким способом має бути не зміна практики ВСУ (яка видається бездоганною у цьому відношенні і не може бути змінена так, щоб не порушувати Конвенцію в іншій частині), а зміна Верховною Радою України редакції ст. 111-18 ГПК [10]. Також автор резюмує, що рішення ЄСПЛ слід розглядати як мають значення переконливих прецедентів. Правові позиції, сформовані

прецедентними рішеннями ЄСПЛ, не є обов'язковими для суден національних судових систем, зокрема і для судів держав, проти яких такі рішення приймалися.

В свою чергу, слід зауважити, що оскільки Україна входить до переліку країн, що підписали Європейську Конвенцію з прав людини, кожен її громадянин має право звертатися до Європейського Суду з прав людини зі скаргами на дії державних органів, які, на їх думку, порушують зазначені права. Це можливо після того, як вичерпані всі ефективні засоби правового захисту всередині країни.

Згідно із ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Більш того, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються правила міжнародного договору. У силу цього, широке прецедентне право Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) утворює важливий компонент нормативної бази українського законодавства. Так, за п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» у разі необхідності мають бути посилення на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі [11].

При цьому слід наголосити, що, як вказує Ю. Попов, нібито обов'язковість практики ЄСПЛ для українських судів впливає з ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де сказано, що суди застосовують при розгляді справ, зокрема, практику Суду як джерело права [12, с.9]. Це впливає вже з того, що одним з джерел права є усталена судова практика, тобто поняття джерела права і поняття усталеної судової практики співвідносяться як родові і видові [10]. Оскільки континентальний прецедент не передбачає

обов'язковості, то і віднесення того або іншого правового феномена до джерел права не означає автоматично, що він передбачає обов'язковість. Наведене положення Закону не створює регулювання, а тому не є нормою, а є теоретичним висновком, якому місце не в законі, а в підручнику. Тому включення цього положення до Закону є нічим іншим, як юридико-технічною помилкою [8, с.124], не більше того.

Також, деякі вчені, наголошуючи на обов'язковості практики ЄСПЛ для українських судів, посилаються на п.2 ст.237 Кодексу адміністративного судочинства України та аналогічних положень інших процесуальних кодексів, де сказано, що судові рішення можуть бути переглянуті ВСУ зважаючи виняткових обставин, якщо вони оскаржені з мотивів визнання судових рішень міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, такими, що порушують міжнародні зобов'язання України. Водночас, можна погодитися із Ю. Поповим, що, по-перше, наявність такої підстави для перегляду судових рішень ще не означає обов'язок ВСУ додержуватися прецедентів ЄСПЛ, а лише передбачає можливість ВСУ переглянути своє рішення, якщо він знайде це необхідним. По-друге, зазначені положення процесуальних кодексів взагалі не можуть застосовуватися, оскільки ЄСПЛ не визнає судових рішень, що порушують міжнародні зобов'язання України, замість цього він визнає порушення Конвенції державою Україна.

Також, щодо обов'язковості прецедентної практики ЄСПЛ, слід зазначити, що у контексті положення ст. 129 Конституції судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, у зв'язку з чим серед вітчизняних юристів триває дискусія, чи є достатні правові підстави для того, щоб судді обґрунтовували свої рішення безпосередньо правовими позиціями Європейського суду. Адже судова практика, навіть Європейського суду, не є законом в Україні - державі, в якій діє модель правової системи, що належить до романо-германської правової сім'ї (основним джерелом права є нормативно-правовий акт) [13]. У зв'язку з цим однією із причин того, що

українське судочинство не може досягнути європейських стандартів, Б. М. Пошва, слушно зазначає те, що ні в Законі від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 54 «Права і обов'язки судді»), ні в аналогічній нормі Закону від 2 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України», ні в ст. 17 Закону № 3477-IV не передбачено обов'язку судді (а не права) при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду (зокрема в рішеннях щодо України), як це визначено у ст. 46 Конвенції та Законі № 475/97-ВР1 [14]. Одночасно деякі вчені, зокрема О. В. Колісник, вказують на те, що під час здійснення судочинства національні суди повинні посилалися на висновки Європейського суду як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки виходити з формального тлумачення норм права, а й додержуватися притаманної рішенням Європейського суду ідеї справедливості й гуманності і втілювати її у своїх рішеннях [15, с. 48].

Відповідно до п. 2 постанови Пленуму ВСУ від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» враховуючи положення статті 9 Конституції України та беручи до уваги ратифікацію Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до Конвенції та прийняття Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди також повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 року; далі - Конвенція) та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права.

Тож, наразі слід констатувати, що у законодавстві України та його правозастосовчій практиці, а також у наукових колах відсутній єдиний узгоджений підхід щодо визначення місця прецедентної практики Європейського Суду у правовій системі України. Так, в одних актах

(наприклад, за Конституцією України судді підкоряються лише закону, відсутнє також посилання на обов'язковість застосування процентної практики ЄСПЛ у Законі України «Про судоустрій та статус суддів») практика ЄСПЛ є лише правом судді, а не його обов'язком, в інших - (наприклад, Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») це є безпосереднім обов'язком судді, оскільки процентна практика Європейського Суду є джерелом права. За нашим переконанням, така неузгодженість має бути усунена через призму значення прецедентної практики ЄСПЛ шляхом законодавчого визначення її місця у правовій системі України.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, прецеденти, які формуються Європейським Судом, починають активніше входити в правовий порядок судової системи України. Тому можна стверджувати, що судові акти Європейського Суду носять прецедентний характер для судів нашої держави. За нашим переконанням, офіційне визнання прецедентної практики ЄСПЛ в якості джерела права вже відбулося на підставі вказаних вище актів законодавчого рівня та постанов Пленуму ВСУ, проте одночасно наявні неузгодженості з цього питання з іншими актами, подолання яких дозволило б швидше заповнювати існуючі прогалини в нормативних актах, зміцнювати й удосконалювати судовий захист прав і свобод людини, а також сприяти формуванню правової державності в Україні.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - Ст. 141
2. Ямковий В.І. Впровадження судового прецеденту як необхідний елемент гармонізації законодавства України з європейськими

- правовими системами / В.І. Ямковий // Порівняльно-правові дослідження. – 2009 - № 2. – С. 25-30
3. Добвиш М.О. Прецедентне право Євросоюзу та наближення України до європейських стандартів у сфері захисту прав людини / М.О. Добвиш [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://конференция.com.ua/files/image/konf%209/konf%209_4_22.pdf
 4. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. / С. Шевчук - К.: Реферат 2002. – 344 с.
 5. Ясинок М.М Цивільний процес України / Ясинок М.М. - К.: Права єдність. - [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1791040757945/pravo/tsivilniy_protses_ukrayini_-_yasinok_mm
 6. Попов Ю. Прецедент: напрямки розвитку у праві України / Ю. Попов [Електронний ресурс] – Режим доступу : [law.univ.kiev.ua/.../Popov%20\(tezisy%20konf..](http://law.univ.kiev.ua/.../Popov%20(tezisy%20konf..)
 7. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук– К.: Реферат, 2007. – 640 с.
 8. Попов Ю. Забезпечення виконання зобов'язання: прощання з міфом / Ю. Попов // Право України. – 2008. – № 12. – С. 118-125[Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://popov-yuyu.narod.ru/22_obespecheniya-obwie-polozh_Pr-Ukr.htm.
 9. Мірошніченко А. М. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти»? / А. М. Мірошніченко, Ю. Ю. Попов // Форум права. – 2009. - № 1. – С. 362-372 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09mamnpa.pdf>
 10. Попов Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України / Ю. Попов // Підприємництво, господарство і право. – 2010. - № 11. – С. 49-52.

11. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 № 14 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>
12. Кононенко В., Огієнко Д. «Мертві зони» Європейської Конвенції з прав людини або недоліки прецеденту? / В.Кононенко, Д. Огієнко // Адвокатура. – 2007. – № 1-2. – С.8-9.
13. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://advocat-cons.info/index.php?newsid=14733>
14. Пошва Б.М. Прецедентна практика Європейського суду і прав людини і питання вдосконалення кримінального судочинства в Україні щодо захисту права на свободу та особисту недоторканність / Б.М. Пошва // Вісник Вищої ради юстиції. - 2011. - № 1. - С. 11.
15. Колісник О.В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини / О.В. Колісник // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. - Вип. 474: Правознавство. - Чернівці, 2008. - С. 46-51.